

Complementele direct și indirect în gramaticile românești transformaționale și funcționale

Gyongyver SCHWEIGER (MĂDUȚA)
Universitatea Româno-Americană

Rezumat

Pentru a înțelege mai bine abordarea celor două complemente, pornim de la distincția lingvistică tradițională vs. lingvistica modernă. Prima este tributară gramaticii clasice latine și grecești, iar a doua, netransformaționalistă, încearcă să delimiteze cât mai clar elementul semantic și să formuleze definiții în sens formal.

Cuvinte cheie

complementul direct și indirect, gramatică transformațională.

În acest studiu am renunțat la prezentarea diferențiată, pe complemente, a informațiilor aduse de gramaticile analizate, și am recurs la prezentarea problemelor pe autori. Am procedat astfel, pentru că, în mare, concepția de bază nu diferă mult de la un autor la altul.

Valeria Guțu Romalo este printre primii lingviști care abordează de o manieră nouă problemele limbii române. Ne referim, în primul rând, la *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, EDP, București, 1973.

Pentru a înțelege mai bine modul de abordare a celor două complemente avute în discuție, credem a fi necesar să ne referim, pe scurt, la concepția lingvisticei privitoare la sintaxă. Se pornește de la distincția lingvistică *tradițională*, vs lingvistică *modernă*. Prima apare ca tributară gramaticii clasice grecești sau latinești, fiind, în acest spirit, tributară logicismului și semantismului, în dauna elementului formal, elemente sesizabile și în sintaxă sau mai ales în sintaxă.

În opoziție cu sintaxa clasică, sintaxa *modernă*, netransformaționalistă, precizează autoarea, încearcă să delimiteze cât mai clar elementul semantic și să formuleze definițiile în termeni „formali“, „Gramatica – subliniază Valeria Guțu Romalo – trebuie să stabilească particularitățile formale care pun în evidență, într-o limbă dată, „sensurile structurale“, sensurile determinate nu de înțelesul componentelor, ci de *organizarea* în care sunt cuprinse aceste

componente“ (p. 12). Se produce, ca reacție împotriva logicismului, o eliminare a sensului din teoriile lingvistice mai noi. O aparentă reapropiere de logicism pare să fi realizat *sintaxa transformațională*, una din lucrările lui Noam Chomsky, *Cartesian linguistics*, New York, 1966, părănd să sugereze acest lucru. Diferența este însă sesizabilă din moment ce se constată că „în gramaticile raționale, descrierea structurii lingvistice se face pornind de la categoriile gândirii logice, există o întrepătrundere între categoriile logice și cele gramaticale, pe când gramatica transformațională este tributara logicii moderne sub aspect metodologic, în calitate de sistem formal construit deductiv“ (p. 14).

Termenul „sintaxă modernă“ nu acoperă o realitate unică și omogenă, în cadrul ei putându-se distinge, în linii mari, o sintaxă *analitică* și una, mai nouă, *generativistă*. Sintaxa *analitică* sau *taxonomică*, în terminologia chomskyană, pornește de la un *tot*, care poate fi un *text* sau un *corpus* spre a ajunge la elementele constitutive ale textului, elemente identificate în urma analizei. Obiectivul principal al acestui tip de sintaxă îl constituie „alcătuirea unor inventare organizate. Sub acest aspect, ea se apropie de sintaxa tradițională, de care se deosebește totuși sub raport teoretic și metodologic.

Pentru gramatică, inclusiv sintaxa generativă, textul reprezintă scopul, nu punctul de plecare. Aici se pornește de la aspectele paradigmatică și de la un set de reguli de generare spre a se ajunge la producerea de fraze corecte. „Categoriile gramaticale, – subliniază Valeria Guțu Romalo, – care în gramaticile analitice primesc o descriere *i n t e r n ă*, structurală, în modelul generativ apar sub formă *o p e r a ț i o n a l ă*: sunt descrise prin comportarea lor în procesul de generare a propozițiilor“ (p. 14).

Lăsând la o parte diferitele curente și teorii din spațiul american, izvorâte, într-un fel sau altul, din generativism, autoarea precizează că „Structuralismul european se caracterizează printr-o abordare *funcțională* a fenomenului sintactic, insistând asupra relațiilor care se stabilesc între componentele enunțului și preocupându-se mult mai puțin de problema analizei lui“ (p. 22). În ce ne privește, noi ne-am oprit în special la Lucien Tesnière (v. supra), a cărui operă Valeria Guțu Romalo o încadrează la lingvistica analitică funcțională, deci „destul de puțin diferită de schema tradițională“ (*ib.*). În schimb, A. Martinet, în *A. Functional view of Language*, Oxford University Press,

1962, „propune o descriere în care unitățile obținute prin analiză sunt grupate în clase (*moneme* autonome, dependente și funcționale) definite sintactic, *f u n c ț i o n a l*“ (*ib.*).

În ce privește orientarea propriei lucrări, Valeria Guțu Romalo arată că lucrarea „nu își propune să fie o descriere a sintaxei limbii române contemporane, în cadrul și cu metodologia unei anumite concepții. Obiectul ei îl reprezintă *c o n f r u n t a r e a* conceptelor gramaticii clasice „tradiționale“, cu procedeele lingvisticii și sintaxei *s t r u c t u r a l e* (subl. n.). Prezentarea sintaxei românești pe care o propunem are caracter analitic, și prin aceasta se situează alături de gramatica clasică și de cea structurală (taxonomică), dar recurge uneori la procedee *sugerate* de gramatica generativă transformțională“ (p. 5).

În consecința celor arătate, Valeria Guțu Romalo dă o definiție strict funcțională complementului: Înainte de toate, este vorba de o *poziție sintactică* numită complement. Astfel, „pentru poziția sintactică *complement direct* definitorie este realizarea prin *nume în acuzativ, termen dependent în cadrul unei relații de subordonare față de verb*“ (p. 155). Autoarea precizează de îndată că „acuzativul ca modalitate de expresie a dependenței apare numai ca expansiune a unui regent *verb*“ (*ib.*). Verbul regent poate fi la un mod personal: *Îl aduce la școală*, sau printr-un verb la mod nepersonal (cu excepția participiului): *Aducându-l la școală, ... A-l aduce la școală...* etc.

Interjecția, având, de regulă, un complement verbal, poate îndeplini și ea rolul de regent al unui complement direct: *Iată-l, Iată orașul, Na-ți-o!*

Printr-o „extrapolare de tip special“ se admite și interjecțiilor onomatopice calitatea de regent al poziției sintactice complement direct: *Deodată haț! Colacul de pe masă... Nici una nici două, pleosc! O palmă*“ etc. „În asemenea situații, precizează Valeria Guțu Romalo – onomatopeea sugerează, prin imitarea unui zgomot, o anumită acțiune și ca atare îi atribuim regimul verbului prin care este exprimată de obicei această acțiune [...]“ (*ib.*).

Există însă anumite particularități care diferențiază complementul direct al onomatopeelor de cel al verbelor. În primul rând, el nu poate fi exprimat prin pronume, ci numai prin substantive. Se poate spune *Deodată înhătă colacul sau îl înhață*, dar în nici un caz: **Deodată el haț!* În aceste cazuri se recomandă o diferențiere și terminologică față de clasa de substituție tipică a complementului

direct, folosindu-se sintagma „complement direct al unei interjecții onomatopice“.

Imposibilitatea apariției pronomelui complement direct pe lângă interjecțiile onomatopice este probată și prin neadmiterea dublării complementului direct. Se poate spune *Îl înhăță colacul*, dar nu și **Îl haț colacul!*

Situația în care complementul direct al interjecției onomatopice se apropie de cel prototipic este realizarea printr-un determinant cu prepoziția de: *Haț pe ied de gât!* Dar această construcție cu pe este în variație liberă cu cea fără pe: *Haț iedul de gât!*

Clasele de substituție ale complementului direct sunt:

(a) *S u b s t a n t i v* în *a c u z a t i v* (fără prepoziție):

Citește ziarul.

A luat un doi. (numeral cardinal substantivat)

I-a ascultat oful. (interjecție substantivată)

Îi vrea binele. (adverb substantivat) etc.

Orice cuvânt poate fi substantivat în cazul utilizării metalingvistice, adică atunci când are calitatea de „nume al cuvântului“:

Scrie cu.

Adaugă un da.

În asemenea situații, consideră Valeria Guțu Romalo este vorba de construcții eliptice din care lipsește, de pildă, substantivul *cuvânt* sau *prepoziție*:

Scrie cuvântul „cu“.

(b) *P r o n u m e* în *a c u z a t i v* (fără prepoziție):

Îl vedeți.

Citește orice.

Nu știe nimic.

În principiu, orice pronume poate apărea în această poziție sintactică. Excepțiile îi privesc pe *nimeni* și *cine* cu compusele sale, așijderea pe *care* și compusele sale, când indică persoana.

Referindu-se la construcții precum *Se îmbracă.*, *Îl îmbracă*, Valeria Guțu Romalo face o observație importantă: „Forma de acuzativ și posibilitatea de a fi substituite prin pronume personal în același caz [...] justifică încadrarea, în astfel de situații, a pronomelui *reflexiv* în clasa de substituție complement direct ca una dintre realizări“ (p. 157).

Și *n u m e r a l u l* poate realiza această poziție sintactică, în măsura în care, ca și pronumele, poate substitui un substantiv:

(*Am cumpărat multe cărți, dar*) *am citit trei.*

(c) *Substantiv* sau *pronume* precedat de prepoziția *pe*:

Conduce pe copii la gară.

Nu cunoaște pe niciunul.

Nu orice construcție cu *pe* reprezintă clasa de substituție complement direct. Proba o reprezintă posibilitatea de realizare a construcției paralele fără *pe*. Astfel, în exemplele *Pun(cartea) pe masă* ori *Stau pe masă*, construcția *pe masă* nu este un complement direct, deoarece construcția paralelă fără *pe* nu este reperabilă: *Pun cartea masa*. În schimb, se poate spune *Conduce pe copii la gară* unde *pe copii* e complement direct, verificabil prin construcția paralelă: *Conduce copiii la gară*.

(d) *Forme verbale nepersonale*:

Începe a cânta.

Termină de cules.

Aude cântând.

(e) *Grupări alcătuite dintr-un relativ, pronume sau adverb, și un infinitiv*, cu precizarea că elementul regent este verbul *a avea*:

(*Nu*) *are ce face.*

Nu are cum veni.

Realizările propoziționale rămân, după cum am precizat, în afara atenției noastre. În selectarea componentelor clasei de substituție ale complementului direct apar o seamă de *restricții*. Unele sunt determinate de verbul regent și atunci sunt considerate „caracteristici combinatorii sau selective ale verbului” sau pot fi determinate de anumite construcții în care apare verbul. Se poate spune: *Nu știu dacă vine, dar nu și *Știu dacă vine.*

O restricție „prototipică” este prezența unui verb *tranzitiv*. Cum, precizează Valeria Guțu Romalo, „Verbele tranzitive reprezintă clasa cea mai numeroasă, [...] a determinat pe unii sintacticieni generativiști să propună ca expansiunea complement direct a grupului verbal să fie atribuită structurii de adâncime” [...]“ (p. 158). În aceste condiții, lipsa complementului direct de pe lângă verbele intransitive „ar rezulta dintr-o transformare de omisiune a complementului direct”, iar construcțiile amintite „ar aparține structurii de suprafață” (*ib.*). Oricum, particularitățile de selectare a anumitor realizări pentru poziția sintactică complement direct constituie criteriu de clasificare/subcategorizare a verbelor tranzitive, cu trimitere, la articolul Gabrielei Pană Dindelegan, *Subcategorizarea verbului în funcție de obiectul*

direct în gramatica transformațională a limbii române, SCL, 1970, p. 433–453, reluat, în esență, și în *Sintaxa limbii române* (1976) a aceleiași autoare (v. *infra*).

Se poate însă stabili că realizarea poziției sintactice complement direct prin construcții substantiv sau/și pronume în acuzativ este definitorie și generală.

Restricțiile sesizate de Gabriela Pană Dindelegan în stadiul amintit, având în vedere anumite restricții semantice, sunt sintetizate de Valeria Guțu Romalo în felul următor:

- verbe care admit numai compliniri cu trăsătura „nonanimat”: *a adnota, a amenaja, a ara* etc.: *Adnotează un text*, dar nu și **Adnotează o pisică*;

- verbe care admit numai compliniri cu trăsătura „animat”: *Răsfață un câțel* (un *copil*), dar nu: **Răsfață un fotoliu*. („Nonanimalele” evită restricția prin „personificare”);

- verbe (numeroase) care admit complinire cu ambele trăsături: „animat” și „nonanimat”: *a cânta, a combate, a critica* etc.: *Caut un om*, dar și *Caut un brad*.

- verbe care admit complinirea „animat”, dar se diferențiază prin trăsătura „uman”: *a chinui, a răni, a ucide* etc. admit orice „animat”: *A ucis un om, A ucis o căprioară*, dar *a admonesta, a alfabetiza* etc. nu admit decât trăsătura „uman”: *Alfabetizează pe copii și pe bătrâni*, dar nu și: **Alfabetizează lupii*. Pe de altă parte, verbe ca *a adăpa, a potcovi* admit animatele „nonuman”: *Adapă caii*, dar nu și: **Adapă copiii*.

Un alt criteriu de clasificare a verbelor regente constă în măsura în care ele cer poziția sintactică complement direct *obligatoriu* sau *facultativ*. Astfel, în cazul unor verbe (destul de numeroase) ca *a adăuga, a adora, a agreea, a atesta, a planifica, a preconiza* etc., ocurența complementului direct este obligatorie: *Adoră priveliștea*, dar nu și, simplu **Adoră*. Nu același lucru este valabil, pentru verbe cu *a accepta, a lucra, a cânta, a mânca* etc., la care prezenta complementului direct este facultativă: *Mănâncă fructe*, dar și *Mănâncă mult*.

Foarte multe verbe sunt polisemantice. În acest caz, contextul devine factorul dezambiguizator. De exemplu, *a aduce* într-un enunț ca *Ionel aduce flori* are sensul „a transporta într-un anumit loc”, și admite poziția sintactică complement direct, pe când *Ionela aduce cu bunicul*, are sensul „a semăna” ceea ce împiedică realizarea poziției complement direct.

Realizarea poziției complement direct implică două modalități de expresie: *cazuală* (deci neprepozițională), marcată prin acuzativ și *prepozițională*, realizată prin prepoziția *pe*. Cum precizează Valeria Guțu Romalo, „Cele două tipuri de construcție sunt în raport de distribuție noncontrastivă, relațiile dintre ele fiind fie de complementaritate, fie de variație liberă” (p. 161).

Condițiile de utilizare a celor două construcții au la bază „relația dintre acestea și informativ adusă de substantiv (sau pronume), relația dintre caracterul *a n i m a t* sau *p e r s o n a l* și *i n d i v i d u a l i z a t* al complementului și construcția *p r e p o z i ț i o n a l ă*” (ib.). Sunt enumerate „normele de utilizare a construcției cu sau fără *pe*”, dar, pentru a evita redundanțele, preferăm să ne oprim la concluziile trase de autoare în acest sens: „Folosirea lui *pe* în exprimarea complementului direct prin diverse categorii de pronume și în situații în care caracteristicile în discuție lipsesc, pare a indica faptul că *pe* reprezintă în conștiința vorbitorilor o marcă a complementului direct, independentă, sau, mai corect, deasupra oricărei restricții. Ca atare construcția cu *pe* este folosită, în cele mai diverse situații (explicația se găsește deja în gramatica lui Eliade Rădulescu din 1828) pentru a rezolva omonimia, adeseori supărătoare, dintre subiect și complementul direct (a cărei sursă o constituie omonimia morfologică *nominativ-acuzativ*) *i n d e p e n d e n t* de poziția acestuia în enunț. (În alte limbii române, în asemenea situații, rolul diferențiator revine, în primul rând, topicii) “ (p. 165). Valeria Guțu Romalo ia în discuție și construcțiile cu prepozițiile *la*, *din* și *din(tr)*. În ce privește „prepoziția” *la*, din construcții ca *Mănâncă la pâine!*, *la* numai are valoarea de prepoziție, dovadă fiind posibilitatea de a omite: *Mănâncă pâine*, ci este un determinant cantitativ. Aceeași situație și în cazul „prepoziției” *din* (*A mai luat din cărți*). În aceeași ordine de idei sunt discutate și enunțurile cu *de* și *din(tr)*- considerate în GA II (1963), p. 156, drept „atribute pe lângă un complement direct subînțeles”. Aceste elemente, de și *din(tr)*-, au însă un rol analog și o valoare asemănătoare cu a lui *la*. De aceea, Valeria Guțu Romalo crede că se impune o soluție unică în toate aceste cazuri, „unde *de*, *din(tr)*- ca și *la* nu mai pot fi considerate și numite prepoziții” (p. 68).

O soluție aparte propune Valeria Guțu Romalo și pentru așa-numitul *complement intern*, considerat, în multe gramatici (v. *supra*) un determinant al unui verb intransitiv, de care se leagă semantic sau prin rădăcina comună. Constatând că, de pildă, un verb ca *a trăi*, intransitiv, apare în anumite contexte cu complinirile tipice ale complementului direct: *Întâmplarea asta parcă am mai trăit-o* sau *Am trăit-o și pe asta*, adică tranzitiv, consideră că în aceste situații avem a face cu verbe *omonime*, diferențiate semantic (și trimite

la propunerile făcute în studiul său *În problema clasificării verbelor. Încercare de clasificare sintagmatică*, SCL, 1963, nr.1). În situațiile de acest fel, în care „complementul nu admite dubla exprimare (și implicit nici exprimarea prin pronume personal în acuzativ, care indică fără echivoc cazul), el nu reprezintă o realizare a poziției sintactice complement direct. Așa se întâmplă, de pildă, în construcții ca *A trăit viață lungă. A trăit viață fericită*, în care complementul nu poate fi substituit (nici reluat) prin pronume personal, dar poate fi înlocuit prin adverbe ca *cat*, în primul exemplu, *cum*, în cel de al doilea“ (p. 170). În aceste condiții, deși autoarea nu o spune explicit, nu se mai poate vorbi de *complement direct* și, implicit, de un complement direct intern.

Problema verbelor tranzitive cu *două complemente directe*, unul „al ființei, celălalt al lucrului sau al acțiunii“ comportă și ea o altă rezolvare decât cea din gramaticile „tradiționale“, chiar moderne. Construcțiile de acest tip sunt examinate de Valeria Guțu Romalo, sub aspectul posibilităților de substituție și de reluare prin formele pronumelui personal, a celor două „complemente directe“. Se constată cu acest prilej deosebiri clare de realizare a respectivelor complemente, numai complementul direct „al ființei“ admite substituția prin acuzativul pronumelui personal și dubla exprimare, fapt probat prin următoarele exemple:

(Îi) învață pe copii poezia.

Îi învață poezia.

Pe copii îi învață poezia.

Complementul direct „al lucrului“ nu este compatibil cu aceste operații de substituție și dublare:

**Poezia o învață pe copii.*

**O învață pe copii.*

**Îi o învață.*

„În aceste condiții – conchide lingvista – nu este clar că avem a face cu acuzativul, iar acest caz fiind definitoriu pentru poziția sintactică complement direct, e greu de susținut că avem a face cu un complement direct” (p. 170).

În urma și a altor aspecte luate în considerare, Valeria Guțu Romalo propune recunoașterea „în enunțurile de acest fel a unei a doua poziții sintactice, diferite de cea de complement direct, care va trebui indicată printr-un termen special, *complement secundar*, de exemplu (p. 171), propunere acceptată, în cele din urmă, în gramaticile academice GALR și GBLR. Termenul *complement secundar* se justifică și prin împrejurarea că realizarea acestei poziții sintactice este condiționată de apariția în enunț și a unui

complement direct cu trăsătura „animat“. Cum am arătat deja și în alte cazuri, problema dublei realizări va face obiectul unei discuții aparte (v. *infra*).

În cazul *complementului indirect*, o definiție în care el este prezentat ca reprezentând „poziția sintactică dependentă de un verb caracterizată prin posibilitatea de a admite ca modalitate de realizare *un nume în dativ*“ (p. 173) are repercursiuni destul de importante față de o definiție doar sub raport formal a acesteia. În special restricția realizării doar ca „nume în dativ” face ca inventarul claselor de substituție să se modifice esențial față de cel din gramaticile tradiționale. Valeria Guțu Romalo face o trecere în revistă a acestei chestiuni într-o serie de gramatici, de preferință în *Limba română contemporană* a lui Iorgu Iordan.

Se pare că primul care a înregistrat o categorie sintactică distinctă bazată pe exprimarea prin dativ a fost H. Tiktin în a sa *Gramatică română* (v. *supra*).

Bibliografie

- Aldea, Maria, *Categoria gramaticală a determinării*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006.
- Asan, Finuța, *Reluarea complementului în limba română*, SG III, p. 93 și urm.
- Avram, Larisa, *A trebui: de la modalitate de tip deontic la implicatură epistemică*, DLDI, p. 195–202.
- Avram, Mioara, *Prima gramatică academică a limbii române*, LR, 1966, nr.4, p. 487–507.
- Avram, Mioara, *Dereflexivizare, pleonasm sau dezambiguizare?* LR, 1974, nr.2, p. 113 și urm.
- Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, Ed. A III-a, Editura Humanitas, București, 2001.
- Avram, Mioara, *Studii de morfologie a limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- Avram, Mioara, *Studii de sintaxă a limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2007.
- Baciu, Ileana, *Aspect și construcții rezultative*, LR-SAC, p. 51–58.
- Bejan, Dumitru, *Gramatica limbii române. Compendiu*, Editura Echinox, Cluj, 1995.
- Benveniste Émile, *Probleme de lingvistică generală*. 2 vol. Traducere de Lucia Magdalena Dumitru, Editura Teora, București, 2000.
- Berceanu, Barbu B., *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*. Cuvânt înainte de Al. Graur, Editura Științifică, București, 1971.

- Berea-Găgeanu, Anca Mierlă, *Din sintaxa grupului verbal*. Vol. I. *Verbul și determinanții lui direcți*, EUB, 2007.
- Borchin, Mirela-Ioana, *Vademecum în lingvistică*, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2004.
- Borchin, Mirela-Ioana, *Semantica modurilor incertitudinii*. Editura Excelsior Art, Timișoara, 2011.
- Brăescu, Raluca, *Adjectivele calificative și adjectivele relaționale. Limite și interferențe*, LR-TA, p. 33–43.